O‘ZBEKISTONDA AHOLI JOYLASHUVI VA HUDUDIY RIVOJLANISHNING GEOGRAFIK XUSUSIYATLARI

G’aybullayeva Muqaddas
S.H.Sirojiddinov nomidagi akademik litseyi
Oliy toifali geografiya fani o`qituvchisi
E-mail: gaybullaevamuqaddas02@gmail.com
https://doi.org/10.5281/zenodo.22231970

Annotatsiya. Ushbu maqolada O‘zbekistonda aholi joylashuvi va hududiy rivojlanishning geografik xususiyatlari tahlil qilinadi. Tadqiqotda aholining hududlar bo‘yicha notekis taqsimlanishiga ta’sir etuvchi tabiiy-geografik, demografik, iqtisodiy va ijtimoiy omillar ko‘rib chiqilgan. Shuningdek, sug‘oriladigan vohalar, daryo vodiylari, tog‘oldi hududlari va yirik shaharlarning aholi joylashuvidagi o‘rni yoritilgan. Hududiy rivojlanish jarayonida sanoat, qishloq xo‘jaligi, transport infratuzilmasi, urbanizatsiya va xizmat ko‘rsatish sohalarining ahamiyati tahlil etilgan. Tadqiqot natijalari O‘zbekiston hududlarining rivojlanish salohiyati va mavjud muammolarini aniqlash, shuningdek, hududlar o‘rtasidagi ijtimoiy-iqtisodiy tafovutlarni kamaytirish bo‘yicha ilmiy-amaliy xulosalar shakllantirish imkonini beradi.
Kalit so‘zlar: O‘zbekiston, aholi joylashuvi, hududiy rivojlanish, geografik xususiyatlar, aholi zichligi, urbanizatsiya, demografik jarayonlar, tabiiy-geografik omillar, iqtisodiy rivojlanish.

Abstract. This article analyzes the geographical characteristics of population distribution and regional development in Uzbekistan. The study examines the natural-geographic, demographic, economic, and social factors influencing the uneven distribution of the population across regions. It also highlights the role of irrigated oases, river valleys, piedmont areas, and major cities in population settlement patterns. The significance of industry, agriculture, transport infrastructure, urbanization, and the service sector in the process of regional development is analyzed. The research findings enable the identification of the development potential and existing challenges of Uzbekistan's regions, as well as the formulation of scientific and practical conclusions aimed at reducing socio-economic disparities between regions.
Keywords: Uzbekistan, population distribution, regional development, geographical characteristics, population density, urbanization, demographic processes, natural-geographic factors, economic development.

Аннотация. В статье анализируются географические особенности размещения населения и регионального развития в Узбекистане. Рассматриваются природно-географические, демографические, экономические и социальные факторы, влияющие на неравномерное распределение населения по регионам. Особое внимание уделяется роли орошаемых оазисов, речных долин, предгорных территорий и крупных городов в формировании системы расселения. Анализируется значение промышленности, сельского хозяйства, транспортной инфраструктуры, урбанизации и сферы услуг в процессе регионального развития. Результаты исследования позволяют выявить потенциал развития и существующие проблемы регионов Узбекистана, а также сформулировать научно-практические выводы, направленные на сокращение социально-экономических диспропорций между регионами.

Ключевые слова: Узбекистан, размещение населения, региональное развитие, географические особенности, плотность населения, урбанизация, демографические процессы, природно-географические факторы, экономическое развитие.

Kirish. O‘zbekiston Markaziy Osiyoning markaziy qismida joylashgan bo‘lib, o‘ziga xos tabiiy-geografik sharoitlari, boy tarixiy merosi va iqtisodiy imkoniyatlari bilan ajralib turadi. Mamlakat hududida aholining joylashuvi bir xil emas. Bunga tabiiy sharoit, suv resurslari, yer unumdorligi, sanoat va qishloq xo‘jaligining rivojlanganlik darajasi, transport tarmoqlari hamda yirik shaharlarning mavjudligi katta ta’sir ko‘rsatadi. Shu sababli O‘zbekistonda aholi joylashuvi va hududiy rivojlanish masalalarini geografik nuqtai nazardan o‘rganish muhim ahamiyatga ega.

Aholi joylashuvining asosiy geografik xususiyatlari. O‘zbekistonda aholi hududlar bo‘yicha notekis joylashgan. Aholi, asosan, sug‘oriladigan dehqonchilik rivojlangan vohalar, daryo vodiylari va yirik shaharlar atrofida zich to‘plangan. Ayniqsa, Farg‘ona vodiysi mamlakatning eng zich aholi yashaydigan hududlaridan biridir. Bu yerda unumdor yerlarning mavjudligi, qulay iqlim, suv resurslarining yetarliligi hamda qadimdan shakllangan aholi punktlari zich joylashuvga sabab bo‘lgan.

Toshkent vohasi ham aholi zich joylashgan hududlardan hisoblanadi. Bunga Toshkent shahrining mamlakatning siyosiy, iqtisodiy, ilmiy va madaniy markazi ekanligi katta ta’sir ko‘rsatadi. Poytaxt va uning atrofidagi hududlarda sanoat korxonalari, xizmat ko‘rsatish tarmoqlari, ta’lim muassasalari va transport infratuzilmasi rivojlangan.

Zarafshon vodiysi, jumladan Samarqand va Buxoro vohalari ham aholining qadimdan zich joylashgan hududlaridir. Ushbu hududlarda tarixiy shaharlar, sug‘orma dehqonchilik va savdo-iqtisodiy aloqalar rivojlangan.

Biroq Qizilqum cho‘li, Ustyurt platosi va ayrim cho‘l hududlarida aholi siyrak joylashgan. Buning asosiy sabablari suv resurslarining kamligi, iqlimning quruqligi va qishloq xo‘jaligi uchun qulay yerlarning cheklanganligidir. Shunga qaramay, bunday hududlarda foydali qazilmalarning mavjudligi sababli ayrim sanoat markazlari va aholi punktlari vujudga kelgan.

Mamlakat hududlarining rivojlanishi ham turlicha xususiyatga ega bo‘lib, har bir hudud o‘zining tabiiy resurslari, iqtisodiy salohiyati va geografik o‘rniga qarab rivojlanadi. Kelajakda hududlar o‘rtasidagi iqtisodiy farqlarni kamaytirish, infratuzilmani yaxshilash, ekologik muammolarni hal qilish va barcha hududlarning imkoniyatlaridan samarali foydalanish O‘zbekistonning barqaror rivojlanishida muhim ahamiyat kasb etadi.

Adabiyotlar tahlili. O‘zbekistonda aholi joylashuvi va hududiy rivojlanish masalalari geografiya, demografiya, iqtisodiyot va hududiy rejalashtirish yo‘nalishlarida olib borilgan tadqiqotlarda keng yoritilgan. Mazkur mavzuga oid ilmiy adabiyotlarni shartli ravishda uch asosiy guruhga ajratish mumkin: aholi geografiyasiga oid tadqiqotlar, hududiy iqtisodiy rivojlanishni o‘rganuvchi ilmiy ishlar hamda urbanizatsiya va demografik jarayonlarga bag‘ishlangan tadqiqotlar.

Aholi geografiyasiga oid tadqiqotlarda aholining hududiy taqsimlanishi, aholi zichligi, tabiiy ko‘payish, migratsiya va aholi punktlarining shakllanishiga ta’sir qiluvchi omillar asosiy tadqiqot obyekti sifatida qaraladi. Ushbu tadqiqotlarda tabiiy sharoit, suv resurslari, yer fondi va xo‘jalik faoliyati aholi joylashuvining muhim geografik omillari sifatida qayd etiladi.

Hududiy rivojlanishga bag‘ishlangan ilmiy ishlarda O‘zbekiston viloyatlarining tabiiy-resurs, ishlab chiqarish, mehnat va infratuzilmaviy salohiyati o‘rganiladi. Tadqiqotchilar hududlarning iqtisodiy ixtisoslashuvi va geografik o‘rnining ularning rivojlanish darajasiga

ta’sirini ta’kidlaydilar. Ayniqsa, poytaxt va yirik shaharlar atrofida iqtisodiy faollikning yuqori darajada jamlanishi hududiy rivojlanishning muhim xususiyati sifatida ko‘rsatiladi.

Urbanizatsiyaga oid adabiyotlarda esa shaharlar sonining o‘sishi, shahar aholisi ulushining ortishi, aglomeratsiya jarayonlari va shahar atrofi hududlarining rivojlanishi masalalariga alohida e’tibor qaratilgan. Ushbu tadqiqotlar urbanizatsiya iqtisodiy imkoniyatlarni kengaytirishi bilan birga transport, uy-joy, ekologiya va ijtimoiy infratuzilmaga bo‘lgan talabni ham oshirishini ko‘rsatadi.

Mavjud adabiyotlarni tahlil qilish shuni ko‘rsatadiki, aholi joylashuvi va hududiy rivojlanish o‘zaro chambarchas bog‘liq jarayonlardir. Shu bilan birga, hududlar kesimida demografik o‘zgarishlar, urbanizatsiya, iqtisodiy ixtisoslashuv va infratuzilma rivojlanishini kompleks ravishda o‘rganish dolzarb bo‘lib qolmoqda. Mazkur tadqiqot aynan ushbu jarayonlarni yagona geografik yondashuv asosida tahlil qilishga qaratilgan.

Tadqiqot muhokamasi. Tadqiqot natijalari O‘zbekistonda aholining hududiy joylashuvi tabiiy-geografik sharoit va ijtimoiy-iqtisodiy rivojlanish omillari bilan bevosita bog‘liqligini ko‘rsatadi. Aholi, avvalo, suv bilan ta’minlangan, sug‘orma dehqonchilik uchun qulay va iqtisodiy faoliyat yuqori bo‘lgan hududlarda zich joylashgan. Farg‘ona vodiysi, Toshkent vohasi, Zarafshon va boshqa vohalar aholining yuqori zichligi bilan ajralib turadi. Aksincha, cho‘l va suv resurslari cheklangan hududlarda aholi siyrak joylashgan.

Tahlil shuni ko‘rsatadiki, suv resurslari O‘zbekiston sharoitida aholi joylashuvini belgilovchi eng muhim tabiiy omillardan biridir. Daryo vodiylari va sug‘oriladigan vohalarda qishloq xo‘jaligining rivojlanishi aholi punktlarining ko‘payishi va zichlashuviga olib kelgan. Shu bilan birga, tabiiy resurslarning mavjudligi ayrim cho‘l hududlarida sanoat markazlarining shakllanishiga sabab bo‘lgan.

Hududiy rivojlanishda yirik shaharlarning roli ham sezilarli. Toshkent, Samarqand, Namangan, Andijon, Farg‘ona va boshqa yirik shaharlar nafaqat o‘z hududlarining, balki ularga tutash hududlarning ham iqtisodiy rivojlanishiga ta’sir ko‘rsatadi. Ushbu markazlarda sanoat, savdo, ta’lim, tibbiyot, transport va xizmat ko‘rsatish tarmoqlarining rivojlanganligi aholi uchun qo‘shimcha iqtisodiy imkoniyatlar yaratadi.

Urbanizatsiya jarayonining kuchayishi hududiy rivojlanishning yangi shakllarini yuzaga keltirmoqda. Shaharlarning kengayishi va shahar atrofi hududlarida aholi sonining ortishi transport, uy-joy, kommunal xizmatlar va ijtimoiy infratuzilmaga bo‘lgan talabni oshirmoqda. Shu sababli kelgusidagi hududiy rejalashtirishda nafaqat shaharlarning iqtisodiy salohiyati, balki ularning ekologik va ijtimoiy barqarorligi ham hisobga olinishi lozim.

Tadqiqot natijalarining yana bir muhim jihati hududlar o‘rtasidagi rivojlanish tafovutlaridir. Ayrim hududlarda sanoat va xizmat ko‘rsatish tarmoqlari ustun bo‘lsa, boshqa hududlarda qishloq xo‘jaligi iqtisodiyotning asosiy yo‘nalishini tashkil etadi. Bu holat hududlarning tabiiy resurslari, geografik o‘rni, mehnat resurslari va infratuzilma bilan ta’minlanganlik darajasidagi farqlar bilan izohlanadi.

Shuningdek, Orolbo‘yi hududidagi ekologik muammolar, suv tanqisligi va qurg‘oqchilik kabi omillar ayrim hududlarning ijtimoiy-iqtisodiy rivojlanishiga salbiy ta’sir ko‘rsatishi mumkin. Shu bois hududiy rivojlanish siyosatida ekologik xavfsizlik, suv resurslaridan oqilona foydalanish va aholi turmush sifatini yaxshilash masalalariga kompleks yondashish zarur.

Umuman olganda, tadqiqot natijalari O‘zbekistonda hududiy rivojlanishning samaradorligi aholi joylashuvi, tabiiy resurslardan foydalanish, iqtisodiy ixtisoslashuv, urbanizatsiya va infratuzilma rivoji o‘rtasidagi muvozanatga bog‘liqligini ko‘rsatadi. Hududlarning o‘ziga xos geografik imkoniyatlaridan foydalanish, iqtisodiy faollikni hududlar bo‘yicha yanada muvozanatli taqsimlash va infratuzilmani takomillashtirish barqaror hududiy rivojlanishning muhim shartlaridan hisoblanadi.

Xulosa. O‘zbekistonda aholi joylashuvi va hududiy rivojlanish jarayonlari mamlakatning tabiiy-geografik sharoiti, suv resurslari, demografik holati, iqtisodiy salohiyati va tarixiy rivojlanish xususiyatlari bilan chambarchas bog‘liq. Tadqiqot natijalari aholining hududiy taqsimlanishi bir xil emasligini ko‘rsatadi. Aholi, asosan, suv resurslari mavjud, sug‘orma dehqonchilik rivojlangan, transport va ijtimoiy infratuzilma yaxshi shakllangan vohalar hamda yirik shaharlar atrofida zich joylashgan.

Umuman olganda, O‘zbekistonda aholi joylashuvi va hududiy rivojlanish bir-biri bilan uzviy bog‘liq bo‘lgan ko‘p omilli jarayon hisoblanadi. Hududlarning geografik xususiyatlarini chuqur o‘rganish va mavjud imkoniyatlardan oqilona foydalanish mamlakatning uzoq muddatli va muvozanatli ijtimoiy-iqtisodiy rivojlanishini ta’minlashning muhim shartidir.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. O‘zbekiston Respublikasi Prezidenti. O‘zbekiston — 2030 strategiyasi to‘g‘risida. Toshkent, 2023.
2. O‘zbekiston Respublikasi Prezidenti. Yangi O‘zbekistonning taraqqiyot strategiyasi. Toshkent, 2022.
3. O‘zbekiston Respublikasi Milliy statistika qo‘mitasi. O‘zbekiston Respublikasining demografik holati. Toshkent: Milliy statistika qo‘mitasi.
4. O‘zbekiston Respublikasi Milliy statistika qo‘mitasi. O‘zbekiston Respublikasining ijtimoiy-iqtisodiy holati. Toshkent: Milliy statistika qo‘mitasi.
5. O‘zbekiston Respublikasi Milliy statistika qo‘mitasi. O‘zbekiston hududlarining statistik to‘plami. Toshkent: Milliy statistika qo‘mitasi.
6. Soliyev, A. O‘zbekiston geografiyasi. Toshkent: Universitet nashriyoti.
7. Soliyev, A. O‘zbekiston iqtisodiy va ijtimoiy geografiyasi. Toshkent: Universitet.
8. Qayumov, A., Nazarov, I., Egamberdiyeva, M., va boshqalar. O‘zbekistonning iqtisodiy va ijtimoiy geografiyasi. Toshkent.
9. O‘zbekiston Respublikasi Qonunchilik ma’lumotlari milliy bazasi. Aholi, hududiy rivojlanish va ijtimoiy-iqtisodiy siyosatga oid normativ-huquqiy hujjatlar.
10. United Nations. World Urbanization Prospects. United Nations Department of Economic and Social Affairs, Population Division.
11. World Bank. Uzbekistan: Country and Development Reports. Washington, D.C.: World Bank.
12. Asian Development Bank. Uzbekistan: Country Partnership and Development Reports. Manila: Asian Development Bank.